

JIRÍ OPELÍK

OLBRACHTŮV "VIŠŤSKÝ" ROMÁN: "ZALÁŘ NEJTĚMŇJŠÍ"

Je to zvláštní, a jakou rezistencí už půl století vzdoru-
je česká literární historie - která se oprávněně naučila brát
v potaz každý soud F.K.Šaldy - Šaldovu výroku /z r.1930/, že
máme "v Ivanu Olbrachtovi v Šalářích nejtemnější psychoanalyti-
ka před úředním ustavením psychoanalýzy v literatuře".^{1/} Šalda
měl na mysli zejména českou literaturu: jemu samému vysvěti-
l patrně průkopnický význam Olbrachtova románového debutu /z r.
1916/ až na pozadí mocného zájmu o hlubinnou psychologii, jímž
domácí písemnictví koncem dvacátých let infikovala avantgarda
během své současné proměny od poetismu k surrealismu /během
tricátých let ovlivnila pak hlubinná psychologie tvářnost čes-
kého psychologického románu obecně/. Tuto rezistenci jako by
však částečně ospravedlňovala neviditelnost toho, kdo českou li-
terární veřejnost seznamoval s existencí, postuláty i literár-
ním uplatněním psychoanalýzy už od r.1907,^{2/} tj. O.Fischerá
/mimořádně Olbrachtova generačního družá/: pokud Fischer
v přehledných studiích^{3/} uváděl příklady hlubinně ovlivněných
Freudovou školou, nikdy nejmenoval Olbrachta, až pátral po tou-
to vlivu právě ve "višňovské tetralogii"; a pokud psal /1929/
speciálně o "Zalářích nejtemnějších" /šale jen ŽN/^{4/}, nevedl ze-
de tento román ani slovkem do vztahu k hlubinné psychologii,
pouze v závěrečné scéně knihy sledoval vliv "ruské psychologie
sužujícího motivu dvojníkovského", tedy vliv Dostojevského.^{5/}
Dostojevskij figuruje v interpretacích ŽN dodnes,^{6/} dodnes je
také bagatelizován převratně nově orientace tohoto románu s
o tím i jeho vývojový význam.^{7/}

Jiří Opelík

JIŘÍ OPELÍK

OLBRACHTŮV "VÍDEŇSKÝ" ROMÁN: "ŽALÁŘ NEJTEMNĚJŠÍ"

Je to zvláštní, s jakou rezistencí už půl století vzdoruje česká literární historie - která se oprávněně naučila brát v potaz každý soud F.X.Šaldy - Šaldovu výroku /z r.1930/, že máme "v Ivanu Olbrachtovi v Žaláři nejtemnějším psychoanalytika před úředním ustavením psychoanalýzy v literatuře".^{1/} Šalda měl na mysli samozřejmě českou literaturu: jemu samému vysvitl patrně průkopnický význam Olbrachtova románového debutu /z r. 1916/ až na pozadí mocného zájmu o hlubinnou psychologii, jímž domácí písemnictví koncem dvacátých let infikovala avantgarda během své současné proměny od poetismu k surrealismu /během třicátých let ovlivnila pak hlubinná psychologie tvářnost českého psychologického románu obecně/. Tuto rezistenci jako by však částečně ospravedlňovala nevidomost toho, kdo českou literární veřejnost seznamoval s existencí, postuláty i literárním uplatněním psychoanalýzy už od r.1907,^{2/} tj. O.Fischera /mimochoodem Olbrachtova generačního druha/: pokud Fischer v přehledných studiích^{3/} uváděl příklady beletristů ovlivněných Freudovou školou, nikdy nejmenoval Olbrachta, ač pátral po tomto vlivu právě ve "vídeňské beletrii"; a pokud psal /1929/ speciálně o "Žaláři nejtemnějším" /dále jen ŽN/^{4/} neuvedl zase tento román ani slůvkem do vztahu k hlubinné psychologii, pouze v závěrečné scéně knihy shledal vliv "ruské psychologie sužujícího motivu dvojníkovského", tedy vliv Dostojevského.^{5/} Dostojevskij figuruje v interpretacích ŽN dodnes,^{6/} dodnes je také bagatelizována převratně nová orientace tohoto románu a s tím i jeho vývojový význam.^{7/}

Koncem dvacátých let se i Olbracht rozepsal o svém vztahu k psychoanalýze, resp. o psychoanalytickém východisku ŽN, avšak v projevech velice omezené nebo vůbec žádné publicity. V soukromém dopise jednomu jugoslávskému adresátovi polemicky napsal: "Váš dopis je mi důkazem, jak se moudří lidé někdy mýlí, jdou-li na něco příliš učeně a hledají analogie v Korolenkovi, Dostojevském i Tolstém. Účelem Žaláře není ani vylíčení poezie slepectví, ani strhování nimbu lásky, ani satira na opěvatele milostných a manželských pletek, ani vytýčení věcí hodnějších zájmu mužova, a je-li z tboho něco v knížce, není to hlavní. /.../ Věc s komisařem Machem je jasná jako den: pan komisař cítí, že jeho manželství je omyl, pouta lásky že nejsou pro něho, že se v té růžové voňavce utopí. Touží po záchraně, to jest po zbavení se Jarmily. Ale je příliš zbabělý, aby se k tomu přiznal sobě i jí. Je příliš honetní, korektní, příliš dobře vychovaný a příliš spravedlivý, aby se nějaké podlosti dovedl dopustit vědomě. Nu, tak se jí dopustí nevědomky. Jeho divoká touha po svobodě mu přestě vytvoří situaci, která se mu velmi dobře hodí, situaci veskrze prolhanou, které však jeho mozek věří /jeho sny nikoli/ a která ho nakonec dovede tam, kam chtěl."^{8/}

V přednášce o vlastní tvorbě řekl pak Olbracht o psychoanalytické škole zásadně: "Dnes, po velkých studiích psychoanalytických, nikdo nepochybuje o tom, že umělecké tvoření jest v nejužším spojení s pohlavním životem. Psychoanalytická škola Freudova dokonce dříve tvrdila, že sexualita jest jediným motivem uměleckého tvoření a z ní že se dá vyvoditi vše ostatní. Za většinou všech knih stojí nějaký milostný zážitek, nějaká touha, nějaká bolest, někdy za ní stojí zcela určitá žena, která, i když nepíše knihu celou, určuje mnoho z jejího slohu, z její

nálady, emotivnosti, jasnosti či zmatenosti. Přiznávám se, že je tomu tak ve většině mých knih. Přitom ovšem v knize o lásce nemusí být ani slova. Cítím velmi jasně, že má první kniha "O zlých samotářích" byla psána zcela určitou ženou, ač v ní není o lásce a milování ani slova. Ta strašlivá touha Frickova po bratru a to jeho chátrání je moje touha a moje chandrá. A smutek a zuřivost "Rasíka a psa", to je můj smutek a moje zběsilost pro to, že milovanou má někdo jiný. To jsou tedy ony nejintimnější intimity, o jejichž podrobnostech autor~~x~~ nechce a nemůže mluvit jako ~~KAKK~~ žádný jiný člověk, ač by bylo velmi zajímavé u každého jednotlivého spisovatele podívat se na jeho tvoření právě z této stránky. Jmenoval jsem vám tuto svoji první mladou knížku proto, že u ní jest toto přehodnocování sexualnosti v slovesnost nejpřímochařejšíma nejprůhlednější. Jinde je to komplikovanější.

Ale vídeňská psychoanalytická škola neměla úplnou pravdu a Freud sám odvolal svou původní tezi o sexualitě jako jediném motivu tvoření. Jest ještě jeden motiv lidského konání, stejně silný jako láska, která v podstatě není jiným než pudem k zachování lidského pokolení. A tímto druhým motivem jest pud po sebezachování, tj. pud po zachování živočišného individua. V nejjednodušším stadiu je to touha po ukojení potřeby jídla a pití. Na vyšším stupni pak boj, organizace, otázky hospodářské, zápasy národnostní a třídní. Ani útěk /ať třeba jen literární útěk ze skutečnosti/ není nic jiného, a také pokoru, náboženskost, to jest touhu po sebezachování alespoň na onom světě, můžeme převést na tento základní pud všeho živého. A také klid, idyla, rozkošnictví, toť jen druhá strana medaile, znamenající nasycenost a bezpečí, tj. zbytečnost starati se o sebezachování, které

za mne již obstaral nebo ještě obstarává někdo jiný. To vše se musí jevit také v literatuře. Mně z mnohotvárných forem, v nichž se pud po sebezachování jeví, je nejbližší boj. Najdete jej ve všech mých knihách. A třeba by to byl jen boj se sebou samým."^{9/} Podobně se Olbracht také vyslovil v jednom tehdejší interview: "A co se týká té otázky po inspiračních zdrojích: boj, příroda, žena."^{10/} Náš příspěvek dovozuje zásadní podíl existence psychoanalytické školy na genezi a struktuře ŽN, sám však metodami psychoanalytické kritiky nepracuje; taková psychoanalytická analýza ŽN dosud chybí, ač je zakódováním psychoanalytického stanoviska do Olbrachtova textu oprávněna dvojnásob.

ŽN není "vídeňský" svou scénérií - odehrává se na českém venkově a v Praze -, ale už podmínkami svého vzniku. Olbracht žil v hlavním městě monarchie od ledna 1909 do října 1916, a to jako redaktor českých sociálně demokratických Dělnických listů; mezi četnými českými autory byl tu považován za "nejzralejšího spisovatele mladé české Vídně".^{11/} Olbracht napsal ŽN ve Vídni pravděpodobně v roce 1914, resp. 1915^{12/} a žil ještě ve Vídni, když román s vnočením 1916 koncem roku 1915^{13/} v Praze vyšel. Je skutečností, že právě v době Olbrachtova vídeňského pobytu došlo v dějinách psychoanalýzy - jejíž Mekkou se Vídeň jako Freudovo působiště přirozeně stala - ke kvalitativnímu zlomu. Ze záležitosti osamoceného badatele se stala mezinárodní školou s rozvětvenou organizační strukturou a rozsáhlou ediční činností. Ze speciální léčebné metody se proměnila v revoluční vizi lidské osobnosti, která svým vlivem zasáhla jak celou oblast humanitních věd, tak krásnou literaturu. Z jednotlého hnutí se /hlavně secesí Adlerovou a Jungovou/ rozštěpila

do několika směrů.^{14/} Freud v těch letech vydával nová a vždy revidovaná vydání své "Traumdeutung" /1914⁴/, k níž O.Rank /od 2.vydání 1909/ přičleňoval své studie "Traum und Dichtung" a "Traum und Mythos"; W.Stekel vydal srovnávací materiálovou studii "Die Träume der Dichter" /1912/, sám Freud publikoval /1910/ svou proslulou studii "Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci" atd. Psychoanalýza se stala populární, ovšem nejen rozmachem své aktivity, nýbrž i silou odporu, který vzbuzovala: "/Freud/ hatte sich der Universität und ihren akademischen Vorsichtigkeiten entfremdet durch die unerschütterliche Art, mit der er sich vorwagte in bisher unbetretene und ängstlich gemiedene Zonen der irdisch-unterirdischen Triebwelt, also gerade jene Sphäre, über die jene Zeit das ,Tabu' feierlich ausgesprochen. Unbewusst spürte die optimistisch-liberale Welt, dass dieser unkompromisslerische Geist ihre These von der allmählichen Unterdrückung der Triebe durch die ,Vernunft' und den ,Fortschritt' mit seiner Tiefenpsychologie unerbittlich unterhöhlte, dass er ihrer Methodik der Ignorierung des Unbequemen gefährlich war durch seine mitleidslose Technik der Entschleierung. Es war aber nicht die Universität allein, nicht nur der Klüngel der altmodischen Nervenärzte, die sich gemeinsam wehrten gegen diesen unbequemen ,Aussenseiter' - es war die ganze Welt, die ganze alte Welt, die alte Denkart, die moralische ,Konvention', es war die ganze Epoche, die in ihm den Entschleierer fürchtete. Langsam bildete sich ein ärztlicher Boykott gegen ihn, er verlor seine Praxis, und da wissenschaftlich seine Thesen und selbst die kühnsten seiner Problemstellungen nicht zu widerlegen waren, versuchte man seine Theorien vom Traum nach wienerischer Art zu erledigen, indem man sie ironisierte oder banali-

sierte zum scherzhaften Gesellschaftsspiel" /St.Zweig/.^{15/} Provokující tažení psychoanalýzy nebylo možno nezaregistrovat.

Metaforický titul knihy dal autor objasnit jejímu protagonistovi, komisaři civilní správy Machovi: "žalářem nejtemnějším" je podle něho slepota, žárlivost a láska, to trojí dohromady, ale zároveň v odstupňované hierarchii: vnější slepota je mu nakonec tmou ještě nejsnesitelnější, niternou nevidomostí a tudíž nevěděním a tudíž nejistotou daleko horší je žárlivost a ymíře maximální pak sám zdroj žárlivosti, láska. Mach^{16/} je jedním z Olbrachtových ideologů lásky, ŽN následuje model řady raných Olbrachtových povídek /"Dvě kapitoly románu", "Hra na pohádku", "Láska", svým způsobem též sem patří "Žak"/^{17/} inscenovaných jako střet dvou mužů, stoupců protichůdných koncepcí lásky, o ženu, jež - jsouc přírodou - stojí vně těchto ideologií. /Ideologickým antipodem komisaře Macha, uplatňujícím se pouze v rovině diskuse o lásce, je v ŽN student Král./ Mach od začátku žije svůj vztah k ženě /k ženě, která ho bezbřeze miluje a obdivuje/ jako inferno nedůvěry, nedůvěra z nejistoty je daností jeho lásky.^{18/} Vyžaduje egocentricky, aby byl své ženě celým světem, k tomu by ji však potřeboval odizolovat od celého světa "venku". Každá "infiltrace" světa lidí do jeho hájemství znamená totiž pro jeho vlastnické nároky potenciální ohrožení a ohrožení přináší strach.^{19/} Počíná si jako samec, který si vyznačkoval revír, ale který je permanentně ohrožen prostou existencí jiných samců. K takto nepřátelskému světu se - v jeho očích - navíc přidává i žena sama: devaluje jeho kýžené postavení absolutního vladaře tím, že ho na sobě činí sexuálně závislým.^{20/} Komisař kompenzuje svůj strach žárliveckým deptáním milostného objektu; podlamuje lásku nedůvěrou, nenaehlédá, že láska váže a zavazuje, nestojí o to, aby

se láska ověřovala a stvrzovala právě tím, že "prochází" světem. Je-li s ženou mužem tmy, tj. nejistoty, je naproti tomu bez ženy mužem jasu, tj. rozmyslného účelu a naplňovaného poslání. Od gymnaziálních let je mu idolem císař Dioklecián jako "muž velké vůle a provedeného životního plánu",^{22/} úděl muže ztotožňuje s povinností přispívat k dokonalému chodu okoljsoucího světa. V této sféře může věci poznat a ovládnout, což je "tam", ve sféře lásky, vyloučeno. Stálé /a při slepotě fakticky rostoucí/ ohrožení v jedné sféře nedovoluje mu soustředit se na druhou sféru, niterný konflikt mezi neuskutečnitelným sebeuplatněním v lásce a uskutečnitelným sebeuplatněním v práci je psychicky stále náročnější a vyčerpávám Macha natolik, že se rozhodne toto dilema zrušit likvidací "temné" sféry ve prospěch oné, v níž "ví" a je proto s to problémy zvládat. Tento konflikt možno interpretovat jako srážku sexuálního pudu s pudem sebezáchovným: Mach nedokáže zároveň ukójit potřebu lásky s potřebou vnitřní svobody. Aby se zachránil při životě - takto sám sobě svou situaci vyhrocuje -, musí obětovat jednu z jeho nejpodstatnějších složek: ~~svou sexuální energii~~ ^{(staví se vlastně do role dobrovolného kastráta,} ~~vlastní kastrátův~~ jehož všechna libidinózní energie může pak být a také je převáděna /sublimuje/ do jeho činorodého organizování okoljsoucího světa.^{23/} Skrze toto potlačení přiznává se ovšem sféře sexuality prioritá. A přiznání této priority odkazuje na učení Freudovo.

V souhlase s tímto ovlivněním - a ve srovnání s předchozí Olbrachtovou beletristikou bezprecedenčně - patří v ŽN zvláště ní místo i význam nočnímu ~~ž~~ snu, dennímu snu a paranoidní halucinaci, a to jak každému jevu zvláště, tak jejich uvedenému seskupení dohromady. Hned do 1.kapitoly - avšak s významem celorománovým - je vkomponován noční sen "achův, podaný tu -

jakoby s vydatným přispěním tzv. druhotného zpracování - v podobě ucelené historky. Tímto snem - v němž komisař Mach nezábrání cizímu omylu, protože mu omyl přináší osobní prospěch a dovoluje mu překlenout se přes osobní nesnáze - ukájí se ilustrativně jeho vytěsněné přání vyřešit kritickou situaci svého intimního života /zapomněl doma peněženku, ale potřebuje peníze/, avšak na cizí účet /od pikolíka na nádražním perónu neoprávněně přijímá peníze omylem vrácené/, aniž sám vyvinul nějakou iniciativu /pouze se nebrání vzít cizí peníze, sám podvod neorganizuje/ a aniž bylo porušeno jehož dobré jméno člověka vždy honetního a korektního /protože získal peníze na tramvajový lístek a nemusí jít pěšky, může sečas dostavit na nadřízený úřad a neztratit tak pověst dochvilného, tj. stoprocentně spolehlivého úředníka/. V ŽN je tento snem v kauzálním vztahu k stávající životní realitě snícího a snící sám se stává racionálním, byť bagatelizujícím interpretem vlastního snu jako projevu svého "podvědomého nitra".^{24/} Takto je postaven fanatismus pravdy komisařem proklamovaný do ironické perspektivy: tento fanatismus odhaluje sice v Jarmilině jednání řadu drobných "ženských" lží /jimiž Jarmila chce paradoxně svého muže chránit/, sám se však děje ve jménu jedné velké, generální nepravdy. Zmíněný noční sen je v textu ještě jednou zopakován /resumován/ na závěr Machova denního snu. V něm si Mach svou při s Jarmilou přehrává^{25/} ve vysněné soudní scéně s imaginárním soudcem, který ho obviňuje ze sobectví a podlosti a který přitom má do svého obličeje vsazeny Jarmiliny oči. Spolu s tímto zhuštěním /ze dvou obličejů je složen jeden/ dochází kmpřesunu se symbolickou platností: ženiny oči pozbývají své obvyklé něhy a nabývají "tygřího žáru, jako by byly vsazeny do dravčí hlavy"^{26/} - ve Freudově snové symbolice znamenají divoká zví-

řata zlé pudy a vášně. Tento denní sen je po způsobu denních snů asociální, je opět hnán komisařovým přáním být ve svém jednání ospravedlněn. Toto přání však naráží na odpor: Mach se sice ještě vzpěčuje přijmout obžalobu, z jeho závěrečného obranného gesta se však už původní sebejistota vytrácí.^{27/} Je-li noční sen stylizován jako jednoduše rozvíjená historka, je komisařův denní sen stylizován jako kompozičně náročnější, zpracovanější výjev /scéna/, což odpovídá silnějšímu uplatnění druhotného zpracování, které tlačí denní sen směrem k zliterárněnému fantasmatu.^{28/} Veskrze povídkový ráz má pak v ŽN "Příběh tetičky Emy", jehož děj sice probíhá vně Machova vědomí, který je však přesto začleněn do řady noční sen - denní sen - paranoidní halucinace, a to nejen způsobem své stylizace /tj. rázem vsuvky do románového celku/, ale hlavně tím, že je vyprávěn jako analogie k "příběhu" komisaře Macha a zatížen tak významem pomocné interpretace. I u komisařovy "tetičky Emy" láme absurdní náhoda /to dědičství naturalistické školy/ dosavadní směřování života /okolnost, že konkrétní podoba této náhody spadá do sexuální sféry, začlenění do zmíněné řady jen podporuje, výmluvné je také, že prostřednictvím Emina příběhu se komisař Mach vrací do sféry infantilních zážitků/. Ze strachu před možným obviněním, že není bezúhonná - přičemž pravidla této bezúhonnosti jsou určována mravními normami její třídy - , vyzvozuje Ema z "předčasné" deflorace, způsobené při skoku na koně, extrémní důsledky. Dobrovolně se zříká milostného života a uzavírá se do kruhu nejbližších příbuzných, ale stahuje se i z něho poté, co je dotčena ve svých absolutních nárocích na svou "poslední lásku"^{29/}, na synovcovu láskyplnou sympatii. Je to totéž "buď - anebo" jako u komisaře Macha: buď nedotknutelná priorita, anebo raději likvidace vztahu na partnerův účet.

Demonstrativní izolace je dvojnásobná: asketická i pyšná. Ema jí flagelantsky trestá sebe samu za to, že se egocentricky přecenila v hodnocení vlastního já, ale zároveň jí trestá své nejbližší /a milující/ okolí za to, že hodnotu jejího já znevážilo, resp. že jí ve vysokém sebehodnocení neutvrdilo. /Proto jsou také shodné výtky adresované Machovi imaginárním soudcem a výtky adresované Emě její sestrou, tj. Komisařovou matkou./ Volbou pyšného trestu za vlastní pýchu však Ema zůstává vně lásky, jejíž nepřítomnost pak kompenzuje dobrovolnou prospěšnou činností. I toto stanovisko, že altruistní a erotická láska se dilematicky vylučují - anebo naopak, že práce "pro celek" a zachování "vnitřní svobody" si navzájem nepřekáží -, vlastně opakuje /a vysvětluje/ postoj Machův.

ŽN jakožto monografický román probíhá v interakci dvou rovin. Jedna informuje o Machově vědomí, o jeho vědomé činnosti. Druhá je korektivem první, neboť je sestavena z projevů Machova - řečeno kdysi populárním termínem, i Olbrachtem užívaným - podvědomí čili z projevů Machovy psychiky při oslabené vnitřní cenzuře. Takto zde funguje noční i denní sen, takto funguje i třetí článek v řadě: paranoidní halucinace, z níž Olbracht udělal velkou závěrečnou scénu a již obdařil sugestivností úměrnou reálnému obsahu tohoto motivu.^{30/} Text začíná Machovu žárlivost postupně klasifikovat jako nemoc a nadhazuje absenci "lékaře ~~MEK~~ nervových chorob".^{31/} Tyto glosy souvisejí s proměnou protagonistova hodnocení vlastní "nemoci". Jeho žárlivost probíhá sice od začátku do konce ve své klasické paranoidní formě /.../ nezviklatelného přesvědčení, které se snaží samo ospravedlnit těmi nejextrémnějšími formami uvažování",^{32/} ale zatímco zpočátku se Mach vyžívá sháněním důkazů pro svou žárlivost, dopl-

ňuje postupně toto registrátorství stále rozhodnějším odhodláním osvobodit se od této žárlivosti / = od své ženy / bez ohledu na postoj své ženy^{33/} - v této souvislosti přestává interpretovat svou žárlivost jako strach ze ztráty milovaného člověka a z vlastního ponížení a vykládá ji nyní jako projev podvědomé touhy po svobodě.^{34/} V tomto tíhnutí ke stále extrémnějším formám bludné zkušenosti zpřítomní Machova žárlivost halucinačně to, čeho jí realita prostě nedopřává, totiž postavu soka, který svou existencí /kvaziexistencí/ sejme z komisaře odpovědnost za nekorektní rozchod s Jarmilou. Přání zbavit se Jarmily se postupně přesouvá do Machova vědomí. Protože však jeho vědomí je stále blokováno strachem ze zjevné viny, může se jeho přání splnit jen "nevyzváno": scénu osvobození musejí proto zorganizovat autonomní hlubiny Machova nevědomí.^{35/} Mach nezvratně věří v reálnou existenci svého neexistujícího soka /nerozumí jen tomu, jak se mohl jeho paradoxní zachránce objevit právě v nejpotřebnější chvíli/, trpí tedy psychózou.^{36/} Zatímco jeho žena se nervově zhroutí, a ztrácejíc lásku, ztrácí se světu, komisař si naopak může konečně svět osvojit, ~~získá~~ jeho paranoidní duševní porucha "ani jasnost, ani řád a soudržnost intelektu" neporušuje.^{37/} Zbývá už jen dodat, že paranoidní žárlivost byla významným Freudovým tématem.^{38/}

ŽN zajisté není ilustrací Freudových pouček, vztahy k dobové podobě psychoanalytické školy jsou však systémové a tudíž evidentní.^{39/} ~~Těmito~~ ^{Těmito} vztahy nevyplňují ~~o~~ ovšem celé významové pole románu, jsou naopak určeny za nositele významů vyšších. Řeklo se už, že ŽN byl další v řadě Olbrachtových próz volících za své téma mužskou ideologii lásky. ŽN však hladce zapadl - to, co nemohlo být zjevné v roce 1916, umožnilo vidět dovr-

šené autorovo dílo - také do primárního usilování Olbrachtovy tvorby. Je-li dovoleno shrnout toto usilování do formulky, pak byl Olbracht autorem, který je vrcholně zaujat postavením společenských vyděděnců /lidí na okraji společnosti/, procesem, v němž si vybojuvávají lidskou důstojnost /což není totožné s osvobozením sociálním/ a speciálně pak úlohou, kterou při jejich sebeosvobození hraje jejich světový názor. Olbrachtova epika je svou povahou figuralistická, jejím dominantním a konstantním typem je typus "zlého samotáře", který proráží hranice dosavadní izolace a stvrzuje sám sobě své lidství radikálním, zlým činem, zničením člověka, jenž symbolizuje jeho ne-svobodu. Pochybuje se někdy, zda také komisař Mach je skutečným zlým samotářem, neboť postrádá rysy deklasovanosti sociální, třídní. Je jím však i on, neboť i on se ze své samoty /trojnásob motivované! / rázně zachraňuje pro dělný svět lidí obětováním svého bližního /ba nejbližnějšího/; nutkavou potřebou "rozvázati uzel"^{40/} a překročit "začarovaný kruh"^{41/} je Mach legitimním následníkem Frickovým z povídky "Žak" /in: O zlých samotářích, 1913/, který obdobně potřeboval náhle přetnout "řetěz, jenž obtočil jej /a/ spuťal". Sebeosvobození směřující k plnému uplatnění ve společnosti nebylo Olbrachtovi hodnotou automaticky kladnou či neproblematickou. Ideologii, kterou komisař Mach motivoval své sebeosvobození, demaskoval Olbracht jazykem psychoanalytické školy. Toto demaskování obsahovalo řadu významů obecných. Jeden, a to primární význam mířil proti panující tabuizaci /idealizaci, mysticizaci/ lidské duše; učinit z tajemné substance údajně člověku propůjčené Bohem analyzovatelný předmět přírodní vědy /Th.Mann: "die seelische Naturwissenschaft, die den Namen Psychoanalyse

trägt"/^{42/} znamenalo otevření uzavřeného, revoluční čin namířený proti stávajícímu establishmentu a zejména jeho morálce. Druhý význam postihoval sociální determinovanost zábran a příkazů, jimiž vědomí překrývá pravé pohnutky lidského konání. Je zřejmé, že vrstva vědomí, kterou ignoruje Machův noční i denní sen, je silně sycena jeho představami danými postavením vysokého byrokrata, resp. ideály jeho třídy; a je také jasné, že poplatnost konvencím vlastního okolí by zapuzené Jarmile ztížila eventuální obnovu vztahu. Třetí význam naopak vymezoval /omezoval/ platnost sociálních faktorů pro život jedince, a to objevením složek, jimiž je člověk nevyhnutelně zavázán přírodě. Takto lze sotva mít za to, že Olbracht odvozoval Machův způsob lásky od soukromovlastnické povahy soudobé společenské struktury a že tohoto způsobu využil ke kritice kapitalismu; okolností, že muž chce /sexuálně/ vlastnit ženu a že je zároveň ženou /sexuálně/ vlastněn, spíše nadhazoval otázky po vztahu přírody /vývoje/ a historie, po možnostech sociabilizace libida atd. V rovině literatury byla uvedeným významem problematizována hranice striktně zaváděná mezi literaturou sociální a ne-sociální. V ŽN Olbracht modifikoval díky zmíněnému objevu své dosavadní pojetí polarity muže a ženy, v němž podle dobové /secesní/ konvence ztotožňoval ženu s přírodou /puďem, živlem, životem/ a muže s intelektem /vůlí, organizací, prací/. I nadále /např. v knihách "Anna proletárka", "Nikola Šuhaj loupežník", "Golet v údolí"/ sice užíval dosavadního rozestavení /muž s nadosobním posláním - vyslanec historie, žena jako uchovávatelka života - vyslankyně přírody/, ale nyní i v muži objevoval pod civilizační slupkou pudovou bytost, naučil se své muže svlékat /ženské postavy nesvlékal Olbracht nikdy: vždyť - jsouce přírodou - byly nahé/. Čtvrtý význam překvapivě odhaloval možné narcisovské kořeny činnosti

navenek zcela altruistní a vrhal tím nové světlo např. na motivaci i podstatu politického vůdcovství, fenoménu, který ve Vídni /jako potom v Praze/ poznal^(Olbracht) hodně zblízka: komisař Mach totiž svou potřebu bezmezně ovládat v podstatě pouze přenesl výlučně na pole organizování společnosti /"vede..., nutí..., radí, poučuje, rozkazuje"/.^{43/} Zde se nadhazuje možná recepce Adlerovy psychologie, která - ve Vídni v téže době, tedy rovněž před Olbrachtovými očima - zdroj jedincových konfliktů vysvětlovala z jeho touhy po uplatnění, ~~přo~~ prosazení vlastního "ideálu hrdiny".^{44/} Pátý význam nadhazoval veliké otázky omezenosti, rozpornosti a iluzivnosti sebeosvobozovacího procesu člověka a nepřímo i lidstva. Osvobození jednoho placené zničením druhého, seberozdávající se láska k lidem uskutečňovaná za cenu okleštění celistvého člověka, suverénní záměrnost přehlížející objektivně platná omezení, to všecko jsou v autorově perspektivě problematické nástroje k získání svobody. Že jediné všestranná a absolutní desiluzivnost dovolu- je "pravdě", tj. ideologii osvobozovacího procesu, aby ne- byla popřením, nýbrž rozvinutím humanitas, není jistě nejzanedbatelnějším mementem Olbrachtova románu, ~~je~~ž ve vývoji české psychologické prózy začala nov~~ou~~ kapitol~~ou~~.

POZNÁMKY

- 1/ F.X.Šalda: Dnešní stav krásné prózy české. In: Šaldův zápisník 3, 1930-31, str.157.
- 2/ O.Fischer: Sen a přání, in: Národní listy 26.7.1907.
- 3/ O.Fischer: Otázky literární psychologie, Praha 1917; Psychoanalýza a literatura, in: Tvorba 1, 1926, str.75n. /potom in: Duše a slovo, 1929/.
- 4/ O.Fischer: Dva české romány, in: Plán 1, 1929-30, str.412n.
- 5/ O.Fischer: Problém dvojníka v literatuře, in: Naš^í doba 25, 1917-18, str.283n., 357n. /potom in: Duše a slovo, 1929/.
- 6/ Tak i v doslovu O.Mohyly k poslednímu /9./ vydání ŽN /Praha 1973, Spisy I.Olbrachta, sv.3/.
- 7/ Např.M.Brousek in: Der Poetismus /C.Hauser Verlag, 1975/, a to v části nazvané "Bausteine zu einem Kurzlexikon der modernen tschechischen Literatur", v hesle Olbracht ŽN opomíjí. - I když poválečná česká literární historie o možném vlivu psychoanalýzy na ŽN uvažovala /M.Nosek: I.Olbracht ve vývoji české předválečné prózy, in: Česká literatura 8, 1960, str.75n./ nebo jej dokládala /autor tohoto příspěvku v předmluvě k 8.vyd. ŽN, Praha 1963/, neprovedla jeho důslednější analýzu. Pro posledního Olbrachtova monografistu /V.Hnízdo: I.Olbracht, Praha 1977/ leží takový přístup v rovině "správných postřehů", ve svých vlastních výkladech je však vůči tomuto fenoménu bezradný.
- 8/ Poprvé tento dopis ~~KXXXX~~ /z r.1929/ citoval R.Havel v doslovu k 7.vyd.ŽN /Praha 1959/.
- 9/ Přednášku proslovil Olbracht v Ostravě 23.11.1930. Uvedený pasus je zde otištěn vůbec poprvé, a to laskavostí R.Havla;

- jiný úryvek z téže přednášky publikoval M.Nosek in: I.Olbracht: O umění a společnosti, Praha 1958 /str.63n./.
- 10/ M.Holas: U I.Olbrachta, in: Rozpravy Aventina 4, 1928/29, č. 39-40, str.ln.
- 11/ M.Hýsek in: Ročenka Vídeňské matice za rok 1913. J.S.Macharovi /Wien 1914/.
- 12/ Navržená datace se opírá o hypotézu, že při vzniku ŽN hrály značnou roli sublimované události autorova intimního života. O nich podává jedinou dostupnou mi zprávu J.Doležal-Pojezdný, žurnalista a překladatel žijící ve Vídni 1904-18, a to v nepublikovaném příspěvku "Vídeňská léta s Kamilem Zemanem a Helenou Malířovou": "Ale /Malířová/ projevovала stále větší a větší zájem o Zemana, který tehdy, jak jsem věřil, žil v V.okrese Wieden s jednou židovskou zpěvačkou, Soňou Steinovou, jako muž a žena. Ale brzy po návštěvě Malířové jsem slyšel, že Soňa náhle dostala výpověď a její místo brzy zaujala Helenka Malířová." Také tento rukopis mi laskavě zapůjčil R.Havel.
- 13/ Autorovo věnování v exempláři věnovaném Doležalovi-Pojezdnému je datováno 5.12.1915.
- 14/ Srov. S.Freud: O sobě i psychoanalýze /Praha 1936/, T.Pardel: Problémy psychoanalytického hnutí /Bratislava 1972/.
- 15/ St.Zweig: Die Welt von Gestern /Fischer Taschenbuch Verlag 1973, str.301/.
- 16/ Jména obou manželů /Karel Mach, Jarmila/ jsou jasnou nářázkou na žárlivce v české literární historii proslulého, Karla Hynka Máchu, resp. na hrdinku jeho "Máje", jejíhož svůdce protagonista básně ze žárlivosti zavraždí. Také poslední slova ŽN /",Jarmilo," zašeptal"/ zřetelně korespondují s posledním veršem 1. a 4.zpěvu "Máje"; tato korespondence zdá se být výmluvnou indicií pro psy-

choanalytickou kritiku ŽN.

17/ Dvě kapitoly románu, Hra na pohádku, obě in: Zvon 6, 1905-06; Láska, in: Rudé květy 8, 1908-09, pak pod Věčné srdce in: Bejvávalo, 1927; Žak, in: Zvon 9, 1908-09, pak in: O zlých samotářích, 191³.

18/ "Kdo jest tato žena, s níž žije již dvě léta pod jedinou střechou? - Ano! To jest to právě, že toho neví! - Jest dobrá, či jenom hodná? Jest věrná, či jen oddaná? Miluje, či jest jenom něžná? - Ano! To jest to právě, že toho neví! - A nikdy toho nevěděl. A ona sama toho o sobě také neví a to jest ze všeho nejhorší." /ŽN 24 - všechny odkazy jsou na 1.vydání, Praha, Fr.Borový 1916/ "Miluje ji? Ano, snad ji miluje, snad ji velice miluje, ale rád ji nemá. Neboť jak možno míti rád někoho, koho vůbec neznáme, kdo jest snad naším přítelem, ale možná i největším nepřitelem, někoho, koho třeba věčně střežiti, stále pozorovati, lstí a násilím z něho dobývati odpovědi na otázky, které i jemu samotnému jsou nezodpověditelné?!" /ŽN 26/

19/ "A snad také proto, že jsem zbabělý a bojím se o tebe, poněvadž nemám jiného člověka na světě..." /ŽN 32/

20/ "Byla si příliš vědoma, žennoc patří jí. A s prvním shovívavým pohlazením ženiných paží - což při těžkém postavení Jarmiliny mohl býti přísný k jejím lžím? - cítil desateronásobně celé nevolnictví vůči ní a cítil, co životní síly a hrůzy bude stát probojovat se. Byla krásná. Vlahou hebkost jejího těla vnímal hmatem zmnohonásobeným a tvary jejích nohou a prsou, dotek jejích vlasů jej denně naplňovaly novou bolestnou rozkoší a její vůně jej vydražďovala v bezmoc. „Jarmilo!“ sténal, zuby zatínal do rtů a veškerá síla jeho života vcházela do hrotů prstů, jimiž viděl, a vždy nově viděl, úžas její krásy, do prstů, jež horečně sbíraly polibky z bradavek jejích nader, dávaly se la-

skatí vlasy jejího těla a chtivě v sebe sály její vonné teplo."

/ŽN 95-96/ "Ano, znal, věděl, a přece si bral vždy nově tuto ženu, která nepatřila jemu, která ho klamala a obelhávala, bral si jí, poněvadž musil, musil, poněvadž jí miloval, poněvadž se nedovedl oprostít, poněvadž byl slabý, poněvadž byl podlý, poněvadž byl umírající." /ŽN 96-97/

21/ "Najdu si radosti života a dám mu účel. Najdu, ubezpečuji tě. Ale to jen bez tebe mohu. S tebou nic, neboť jsi-li mi po boku, jsi jedinou mojí myšlenkou, mučivou a krutou..." /ŽN 41/
 "Ale pochopte, že jsou muži, kteří chtějí ovládnouti svět; kteří chtějí nalézt nové přírodní zákony, jichž využití přinese veškerenstvu štěstí; že chtějí obrodit lidstvo; osvobodit svůj národ; svou třídu..." /ŽN 153/

22/ ŽN 26.

23/ "Mnoho o ní později přemýšlel Karel Mach. Karel Mach, slavný novodvorský sedlák, známý hospodářský spisovatel a hledaný odborník v otázkách venkovské samosprávy, jediný slepec v úřadě obecního starosty v Čechách, organizátor zemědělských družstev a rádce celého kraje." /ŽN 163/

24/ ŽN 13.

25/ "Ano. Tento soud skutečně byl. Ne ve snu, ale pravdivě se konal v ložnici penzionovaného komisaře Macha a v jeho duši." /ŽN 105/

26/ ŽN 104.

27/ "Chtěl taž slova soudci zařvati v tvář, překonati jistotu svého pohledu zlou potměšilost těchto modrých očí... ale řekl to kupodivu tiše." /ŽN 105/

28/ Srov. R.Wolff: Versuch einer Systematik, in: Psychoanalytische Literaturkritik /ed.R.Wolff/, W.Fink Verlag, München

1975, str.414-452.

29/ ŽN 77.

30/ Srov.dopis Olbrachtova otce A.Staška z 19.12.1915: "Jen jedna věc. Mnozí z čtenářů jsou v nejistotě, zdali Machova žena v poslední kapitole někoho cizího měla v bytě, nebo ne. Každý ze čtenářů soudí jinak. Vím, že pro otázku, kterou jsi chtěl psychicky rozřešit, je věc lhostejná. Ale čtenář nemá být nikdy o žádné události v pochybnostech, pokud událost ta je v uměleckém díle líčena." In: Z rodinné korespondence I.Olbrachta /ed. R.Havel, J.Olbrachtová/, Praha 1966, str.91.

31/ "Zdá se tedy, že i vy máte jakousi tuchu tohoto průvodního zjevu choroby." /ŽN 158/ "Jsem nemocný člověk, Jarmilko." /ŽN 165/ "Chrastí zámek v předsíni a otevírají se dveře. Aha, lékař!" /ŽN 180/ "Kdo tohle byl? Ještě jedenkrát lékař?" /ŽN 184/ "S lékařem nervových chorob jste se ještě neradil, pane komisaři Machu?" /ŽN 103/

32/ M.Foucault: Psychologie a duševní nemoc, Praha 1970, str.32.

33/ "Dá svobodu sobě i jí, a není-li člověkem svobody ona, dá jí sobě. Měl nejpoctivější vůli vyvésti ze lži tohoto spolutí oba, nechce-li Jarmila, není to jeho vina a jeho svědomí jest čisto." /ŽN 129/

34/ "Nemyslíte, že žárlivost jest jen podvědomá touha po svobodě? Vzpírání se a poslední revolta mužné svobody proti žaláři a poutům lásky?" /ŽN 158/

35/ "A této z nejdůležitějších ^[situací] svého života netvořil, neočekával. Jak to tedy, že onen neznámý přišel právě včas, jako deus ex machina ve špatných komediích, aby za něho rozřal uzel, na nějž on sám sáhnouti se bál? To zůstalo Karlu Machovi provždy otázkou nerozřešenou." /ŽN 164/

36/ "Do psychóz, jako poruch globální osobnosti, spadá /.../ porucha kontroly vědomí i perspektivního uspořádání různých hledisek a narušení forem kritického smyslu /bludná víra u paranoie, kde interpretační systém anticipuje důkazy své správnosti a je nepřístupný jakékoli diskusi; paranoikova indiference vůči zvláštnosti jeho bludné zkušenosti, která má pro něj hodnotu evidentní skutečnosti" /M.Foucault, ibid., str.11-12/.

37/ M.Foucault, ibid., str.28.

38/ "Paranoik pod vlivem bludu, současně pronásledovaný i pronásledující, odhalující v nitru jiných své vlastní touhy a svou vlastní nenávist, milující to, co chce zničit, ztotožňující se s tím, co nenávidí, je charakteristický především mechanismy projekce, introjekce a obrácení se proti sobě. Freud jako první /Über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia, Werke, sv.VIII/ ukázal souhrn těchto procesů na příkladu paranoidní žárlivosti" /M.Foucault, ibid., str.38/.

39/ Při redakcích pozdějších vydání odstraňoval Olbracht mj. i formulace, které mu patrně zněly příliš dobově; tak škrtl např. následující odstavec: "Ovšem, komisař ví, že tu běží jen o experiment obraznosti, ale plně se v něj vžívá." /ŽN 98/ Vztahy mezi jednotlivými redakcemi ŽN analyzoval O.Králík: Rozbor textových změn v Olbrachtově Žaláři nejtemnějším, in: Slovo a slovesnost 3, 1937, ~~XXXXX~~ str.199-211.

40/ ŽN 130.

41/ ŽN 163.

42/ Th.Mann: Freud und die Zukunft. Vortrag gehalten in Wien am 8.Mai 1936 zur Feier von Sigmund Freuds 80.Geburtstag.

43/ ŽN 134.

44/ Pomyslíme-li na to, že se Olbracht pohyboval ve Vídni

v socialistických kruzích, pak snad nebude v této souvislosti zbytečné připomenout to, co o Adlerovi napsal Freudův životopisec E.Jones: "... většina Adlerových stoupců jako také on sám byli horliví socialisté. Adlerova žena, Ruska, byla úzce spřátelená s vedoucími ruskými revolucionáři; Trockij, Jaffe patřili k jejím stálým návštěvníkům" /cit. podle uvedené knihy T.Pardela, str.34/.

Žitá